

**फौजदारी न्याय प्रणालीमा
बालबालिकासम्बन्धी कार्यमूलक
मार्गदर्शन, १९९७**

फौजदारी न्याय प्रणालीमा बालबालिकासम्बन्धी कार्यमूलक मार्गदर्शन, १९९७

आर्थिक तथा सामाजिक परिषद,

महासभाको २२ डिसेम्बर १९९५ को न्याय प्रशासनमा मानव अधिकारसम्बन्धी सङ्कल्पलेख ५०/१८१, मानव अधिकार आयोगका बाल अधिकारसम्बन्धी २४ अप्रिल १९९६, १/ को १९९६/८५ र ११ अप्रिल १९९७, २/१९९७/४४ सङ्कल्पलेखहरू, र अपराधको रोकथाम तथा कसुरदारप्रतिको व्यवहारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संधीय नवौं कांग्रेसको सङ्कल्पलेख ७, ३/ को सम्भना गर्दै,

बाल न्याय प्रशासनसम्बन्धी २३ जुलाई १९९६ को आफ्नै सङ्कल्पलेख १९९६/१३ को पनि पुनःस्मरण गर्दै,

मानव अधिकार आयोगको १९ अप्रिल १९९६ को विशेषतः थुनामा रहेका बालबालिका र बाल बिज्याईकर्ताका सन्दर्भमा, न्याय प्रशासनमा मानव अधिकारसम्बन्धी सङ्कल्पलेख १९९६/३२ को थप सम्भना गर्दै,

सल्लाहकारी सेवा तथा प्राविधिक सरसहयोगका व्यवस्था लगायत सचिवालय र अन्य संयुक्त राष्ट्र संधीय निकायका कामकारवाहीमार्फत बाल अधिकारसम्बन्धी समितिले बाल न्यायको प्रशासनको प्रश्नमा खास महत्व दिएको र बाल न्याय प्रणालीहरूको सुधारका सम्बन्धमा यसले ठोस सुझाव सिफारिस गरेको तथ्यलाई स्वागत गर्दै,

यस्ता सिफारिसहरूको कार्यान्वयनमा राज्यहरूलाई सघाउन सल्लाहकारी सेवा तथा प्राविधिक सरसहयोग कार्यक्रमको महत्वलाई ख्याल गर्दै,

बाल न्यायमा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड र प्रतिमानहरूको प्रभावकारी प्रयोग तथा प्रचलन प्रवर्द्धन गर्न कार्यमूलक कार्यक्रमको विस्तारसम्बन्धी विशेषज्ञ समूहको २३ देखि २५ फेब्रुअरी १९९७ को बैठक भियनामा सम्पन्न गर्न गरेको आतिथ्यताका लागि अस्ट्रिया सरकारको प्रशंसा गर्दै,

बाल न्यायका क्षेत्रमा अन्तर्राष्ट्रिय सरसहयोग तथा प्राविधिक सहायताको थप सुदृढीकरणको आवश्यकता महसुस गर्दै,

१ अपराधको रोकथाम तथा फौजदारी न्यायसम्बन्धी आयोगले उसको छैटौं सदनद्वारा संशोधित आर्थिक तथा सामाजिक परिषदको सङ्कल्पलेख १९९६/१३ को प्रत्युक्तिस्वरूप बाल न्यायमा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड र प्रतिमानहरूको प्रभावकारी प्रयोग तथा प्रचलन प्रवर्द्धन गर्न कार्यमूलक

- कार्यक्रमको विस्तारसम्बन्धी विशेषज्ञ समूहको २३ देखि २५ फेब्रुअरी १९९७ को भियना बैठकबाट विस्तार गरिएको यस सङ्कल्पलेखमा सूचीबद्ध गरिएको फौजदारी न्याय प्रणालीमा बालबालिकासम्बन्धी कार्यमूलक मार्गदर्शनको स्वागत गर्दछ, र बाल न्यायको हकमा बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धिका प्रावधानहरूको कार्यान्वयनमा मार्गदर्शनको प्रयोग गर्नका लागि सम्बन्धित सबै पक्षहरूलाई आह्वान गर्दछ;
- २ बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धिका बाल न्यायसम्बन्धी प्रावधानको पूर्ण कार्यान्वयन साथसाथै बाल न्यायसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय मापदण्ड तथा प्रतिमानहरूको प्रभावकारी प्रयोग तथा प्रचलन गराउने दृष्टिले बाल न्यायका क्षेत्रको राष्ट्रिय क्षमता तथा पूर्वाधारको सुदृढीकरणका लागि विशेषतः संयुक्त राष्ट्र संघीय अपराध निवारण तथा फौजदारी न्याय कार्यक्रम लगायत संयुक्त राष्ट्र संघीय कार्यक्रममार्फत उपलब्ध गराइने प्राविधिक सहयोगको सदुपयोग गर्न सदस्य राज्यहरूलाई प्रोत्साहित गर्दछ;
 - ३ बाल न्यायका सम्बन्धमा सदस्य राज्यहरूद्वारा अनुरोध गरिएका प्राविधिक सहयोगका अनुरोधहरूमा सोहीअनुकूल विचार गर्न सचिवालयको अपराध निवारण तथा फौजदारी न्याय महाशाखा, संयुक्त राष्ट्र संघीय मानव अधिकार उच्च आयुक्तको कार्यालय/मानव अधिकार केन्द्र, संयुक्त राष्ट्र संघीय बालकोष र अन्य संयुक्त राष्ट्र संघीय निकाय तथा कार्यक्रमहरूलाई आग्रह गर्दछ;
 - ४ कार्यमूलक मार्गदर्शनको प्रयोगलाई टेवा पुऱ्याउनका लागि तय गरिएका परियोजनागत क्रियाकलापका लागि वित्तीय तथा अन्य श्रोतसाधनगत योगदान गर्न सदस्य राष्ट्रहरूलाई आह्वान गर्दछ;
 - ५ विशेष गरी अनुसन्धान, सूचना प्रवाह, तालिम तथा विद्यमान मापदण्ड तथा प्रतिमानको प्रभावकारी प्रयोग तथा प्रचलनका साथसाथै प्राविधिक सहयोगका परियोजनाको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित बाल बिज्याईको रोकथाम लगायत बाल न्यायको क्षेत्रका क्रियाकलापको प्रणालीगत समन्वय सुदृढ गर्न महासचिवलाई आमन्त्रण गर्दछ;
 - ६ नियमिति बजेट कोषका अधीनमा रही, कार्यमूलक मार्गदर्शनमा सिफारिस गरिएअनुसार बाल न्यायको क्षेत्रका अन्तर्राष्ट्रिय क्रियाकालपको समन्वय गर्ने दृष्टिले कम्तीमा बर्षमा एक पटक बैठक गर्ने गरी बाल अधिकार समिति, संयुक्त राष्ट्र संघीय मानव अधिकार उच्च आयुक्तको कार्यालय/मानव अधिकार केन्द्र र सचिवालयको अपराध निवारण तथा फौजदारी न्याय महाशाखाका प्रतिनिधिसहित अपराध निवारण तथा फौजदारी न्याय कार्यक्रम सञ्जाल, संयुक्त राष्ट्र संघीय बालकोष, संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम, अन्य सम्बद्ध संयुक्त राष्ट्र संघीय विशिष्टीकृत संगठनका साथसाथै इच्छुक अन्तरसरकारी, गैरसरकारी, क्षेत्रीय तथा प्राज्ञिक संस्थाहरूको सहभागिता रहेको बाल न्यायसम्बन्धी प्राविधिक सल्लाह र सहयोग समन्वय मण्डल (प्यानल) स्थापना गर्ने कुरामा विचार गर्न महासचिवलाई आह्वान गर्दछ ।
 - ७ नियमिति बजेट कोषका अधीनमा रही र ईच्छुक सरकारको सहयोग लिई, बाल अधिकार समितिको सिफारिसअनुसार अनुरोधकारी राज्यमा बाल न्यायको क्षेत्रमा सुधार गर्ने दृष्टिले, संयुक्त पहलमा आवश्यकताअनुसार संयुक्त राष्ट्र संघीय अपराध निवारण तथा फौजदारी न्याय महाशाखा, मानव

अधिकार उच्च आयुक्तको कार्यालय/मानव अधिकार केन्द्र, शरणार्थीसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय उच्चायुक्तको कार्यालय, संयुक्त राष्ट्र संघीय बालकोष, अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन, संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम, विश्व स्वास्थ्य संगठन, संयुक्त राष्ट्र संघीय शैक्षिक, वैज्ञानिक तथा सांस्कृतिक संगठन, विश्व बैङ्क साथसाथै अन्य अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय वित्तीय संस्था, गैरसरकारी तथा प्राज्ञिक संस्थाहरू लगायत बाल न्यायका सवालसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय सञ्जाललाई सहभागी गराई, अनुच्छेद ७ अनुसार गठित कुनै मण्डलको सल्लाहअनुसार आवश्यकता लेखाजोखा नियोग सञ्चालित गर्न महासचिवलाई आह्वान गर्दछ ।

- ८ ती संघसंस्थाहरूका साथसाथै इच्छुक सरकारलाईसमेत, नियमित बजेट कोषका अधीनमा रही, बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धिका सदस्य राष्ट्रहरूलाई बाल अधिकार समितिले सुधार हुनु पर्ने ठानेका ति संघसंस्थाहरूका बाल न्याय प्रणालीको सुधार गर्ने कुरामा लघु, मध्यम र दीर्घकालीन परियोजनामार्फत सहयोग उपलब्ध गराउन अनुरोध गर्दछ र यस्ता परियोजनाहरू सम्बन्धित राज्य पक्षहरूले महासन्धिको धारा ४४ बमोजिम महासन्धि कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा केन्द्रित गर्न सिफारिस गर्दछ ।
- ९ यस सङ्कल्पलेखको कार्यान्वयन सुनिश्चित पार्ने दृष्टिले ती संघसंस्थाहरूका कार्यक्रममा बाल न्यायको हिस्सा समावेश गर्न अनुच्छेद ७ मा उद्धृत संगठनहरूका निर्देशक निकायहरूलाई आह्वान गर्दछ ।
- १० संयुक्त राष्ट्र संघीय अपराध निवारण तथा फौजदारी न्याय आयोगसमक्ष द्वैर्बाषिक रूपमा यस संकल्पलेखको कार्यान्वयनसम्बन्धी प्रतिवेदन गर्न महासचिवलाई अनुरोध गर्दछ ।

अनुसूची

फौजदारी न्याय प्रणालीमा बालबालिकासम्बन्धी कार्यमूलक

मार्गदर्शन, १९९७

- १ आर्थिक तथा सामाजिक परिषदको २३ जनवरी १९९६ को सङ्कल्पलेख १९९६/१३ मुताविक, वर्तमान फौजदारी न्याय प्रणालीमा बालबालिकासम्बन्धी कार्यमूलक मार्गदर्शन २३ देखि २७ फेब्रुअरी १९९७ मा भिएनामा अष्ट्रिया सरकारको वित्तीय सहयोगमा सम्पन्न विज्ञ समूहको बैठकबाट विकास गरिएको हो । यी मार्गदर्शनहरू तयार गर्दा विज्ञहरूले सरकारले व्यक्त गरेका दृष्टिकोण र प्रस्तुत गरेका सूचनालाई ध्यानमा राखेका थिए ।
- २ विभिन्न क्षेत्रका एघार राज्यका २९ जना विज्ञ, मानव अधिकार केन्द्र, सचिवालय, बाल अधिकार समिति, संयुक्त राष्ट्र संघीय बाल कोषका प्रतिनिधि साथै बाल न्यायको क्षेत्रमा कार्यरत गैरसरकारी संस्थाका पर्यवेक्षकहरूले बैठकमा भाग लिएका थिए ।

- ३ यी मार्गदर्शनहरू, कार्यान्वयनका हकमा संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिव, सम्बन्धित संयुक्त राष्ट्र संघीय निकाय र कार्यक्रमहरू, बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धिको राज्य पक्षहरू, साथसाथै बाल न्याय प्रशासनसम्बन्धी न्यूनतम मापदण्डको नियमावली, बाल बिज्याई रोकथामका लागि संयुक्त राष्ट्र संघीय मार्गदर्शन, स्वतन्त्रताबाट वञ्चित बालबालिकाको संरक्षणका लागि संयुक्त राष्ट्र संघीय नियमहरू र यसपछि बाल न्यायका सम्बन्धमा उद्घृत संयुक्त राष्ट्र संघीय मापदण्ड र प्रतिमानहरूको प्रचलनका हकमा राज्य पक्षहरूसमक्ष सम्बोधित छ ।

अ. लक्ष्य, उद्देश्य र आधारभूत सोचविचार

- ४ यी मार्गदर्शनहरूको लक्ष्य देहायअनुसारका उद्देश्य हासिल गर्नका लागि ढाँचा उपलब्ध गराउनु हो :
- (क) बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धिको कार्यान्वयन गर्ने र बाल न्याय प्रशासनका सन्दर्भमा बालबालिकाको हकमा महासन्धिमा कायम गरिएका परिलक्ष्यहरूलाई अगाडि बढाउने, साथसाथै बाल न्यायसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय मापदण्ड र प्रतिमानहरू र अपराध तथा अख्तियारीको दुरुपयोग पीडितको अधिकारसम्बन्धी आधारभूत सिद्धान्तको घोषणा पत्र जस्ता सम्बन्धित अन्य अध्यालेखहरू प्रयोग गर्ने र लागू गर्ने;
 - (ख) बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि र सम्बन्धित अन्य अध्यालेखहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि राज्य पक्षहरूलाई सहयोगको व्यवस्था सहज बनाउने ।
- ५ कार्यमूलक मार्गदर्शनको प्रभावकारी प्रयोग सुनिश्चित पार्नका लागि सरकार, संयुक्त राष्ट्र संघीय प्रणालीका निकाय, गैरसरकारी संस्थाहरू, व्यावसायिक समूह, सञ्चार माध्यम, प्राज्ञिक संस्था, बालबालिका र नागरिक समाजका अन्य सदस्यहरूबीचको सरसहयोग अत्यावश्यक छ ।
- ६ कार्यमूलक मार्गदर्शन महासन्धिको कार्यान्वयन गर्ने अभिभारा महासन्धिको पक्ष रहेका राज्य पक्षहरू कै हो भन्ने सिद्धान्तमा आधारित हुनु पर्छ ।
- ७ कार्यमूलक मार्गदर्शनको प्रयोगको आधार बाल अधिकार समितिका सिफारिसहरू हुनु पर्छ ।
- ८ कार्यमूलक मार्गदर्शनको प्रयोगमा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय दुवै स्तरमा निम्नानुसार बिचार पुर्‍याइनु पर्दछ:
- (क) महासन्धिमा रहेका नामैले लैज्जिक संवेदनशीलतासहित, निर्विभेद; बालबालिकाको सर्वोत्तम हितको पालना; जीवन, जीविका र विकासको अधिकार; र बालबालिकाको दृष्टिकोणको सम्मान जस्ता चार महासिद्धान्तहरूसँग सुसङ्गत मानव मर्यादाको सम्मान;
 - (ख) अधिकारमूलक अभिमुखीकरण;
 - (ग) श्रोतसाधन र प्रयत्नहरूको अधिकतमकरणका माध्यमबाट समग्र कार्यान्वयन पद्धति;
 - (घ) अन्तरविषयक आधारमा सेवाहरूको ऐक्यीकरण (इन्टिग्रेसन);
 - (ङ) बालबालिका र समाजको सम्बन्धित क्षेत्रको सहभागिता;
 - (च) विकास प्रक्रियाका माध्यमबाट साभेदारको सवलीकरण;
 - (छ) बाह्य निकायसँगको निर्भरताको निरन्तरताबिनै दिगोपन;

- (ज) उच्चतम आवश्यकतामा रहेकाहरूमा समन्यायिक पहुँच र प्रचलन;
 - (झ) सञ्चालनमा उत्तरदायित्व र पारदर्शिता;
 - (ञ) प्रभावकारी रोकथाम तथा उपचारात्मक उपायहरूमा आधारित सुसक्रिय प्रत्युक्ति ।
- ९ पर्याप्त श्रोतसाधन (जनशक्तिगत, सांगठानिक, प्राविधिक, आर्थिक र सूचनाजन्य) छुट्याइनु पर्छ र सबै तह (अन्तर्राष्ट्रिय, क्षेत्रीय, राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय) मा सरकार, संयुक्त राष्ट्र संघीय निकाय, गैरसरकारी संस्था, व्यवसायिक समूह, सञ्चार माध्यम, शैक्षिक संस्था, नागरिक समाजका बालबालिका तथा अन्य सदस्य साथसाथै अन्य साभेदारहरूको सरसहयोग तथा सहकार्यमा ति श्रोत र साधनको कुशलतापूर्वक उपयोग गरिनु पर्छ ।

आ. बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धिको कार्यान्वयन र यसका परिलक्ष्य तथा बाल न्यायसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड तथा प्रतिमानहरूको प्रयोग तथा प्रचलनको अनुसरणका योजना

क. आमप्रचलनका उपाय

- १० बालबालिकाका सबै अधिकारहरूको अविभाज्यता र अन्तरनिर्भरताको सम्मानसाथ बाल न्यायको क्षेत्रमा विस्तृत र स्थिर राष्ट्रिय पद्धतिको पहिचानलाई मान्यता दिइनु पर्छ ।
- ११ नीति, निर्णय प्रक्रिया, नेतृत्व र सुधारसम्बन्धी उपायहरू:
- (क) विशेषतः बालबालिकाको अधिकार प्रत्याभूत गर्ने, बाल अधिकारको उल्लंघनको रोकथाम गर्ने, बालबालिकाको मर्यादा र सार्थकता प्रवर्द्धन गर्ने, र बालबालिकाको उमेर, विकासको चरण र समाजमा सार्थक रूपले सहभागी हुने र योगदान गर्ने अधिकारको पूर्णतः सम्मान गर्ने बाल केन्द्रित बाल न्याय प्रणालीको स्थापना गरेर राष्ट्रिय तथा स्थानीय कानून र अभ्यासमा बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धिको कार्यान्वयन र यसका परिलक्ष्य तथा बाल न्यायसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड तथा प्रतिमानहरू पूर्णतः प्रतिविम्बित गर्ने;
 - (ख) उल्लिखित अध्यालेखहरूको सान्दर्भिक पाठहरू बालबालिकाहरूलाई सहज हुने भाषामा बालबालिकालाई व्यापक रूपमा जानकारी गराइनेछ । यसका अतिरिक्त, आवश्यक भएमा ती अध्यालेखहरूमा कायम गरिएका अधिकारहरू, कम्तीमा बालबालिकाले फौजदारी न्याय प्रणालीसँग पहिलोपल्ट सम्पर्कमा आउनु परेका अवस्थामा हरेक बालबालिकालाई उपलब्ध हुने कुरा सुनिश्चित गर्न र कानून मान्ने पर्ने निजको दायित्वको स्मरण गराउनका लागि कार्यविधि स्थापना गर्ने;
 - (ग) बाल न्यायमा संयुक्त राष्ट्र संघीय मापदण्ड र प्रतिमानबमोजिम बाल केन्द्रित न्यायका भावना, लक्ष्य, सिद्धान्तबारे आमजनसमुदाय र आमसञ्चारको सुश्रुत प्रवर्द्धन गर्ने; सुनिश्चित गर्नेपरिलक्ष्यसाथ अपनाइनु पर्छ ।

ख. निर्दिष्ट लक्ष्य

- १२ राज्यहरूले बालबालिकाको जन्मदर्ता कार्यक्रमको प्रभावकारिता सुनिश्चित गर्नु पर्छ । न्याय प्रणालीमा संलग्न भएको बालबालिकाको उमेर थाहा नभएको मामिलामा त्यस्तो बालबालिकाको वास्तविक उमेर स्वतन्त्र र वस्तुगत लेखाजोखाद्वारा यकिन गर्ने कुरा सुनिश्चित पार्नका लागि उपायहरू अवलम्बन गरिनु पर्छ ।
- १३ राष्ट्रिय कानूनले आपराधिक दायित्वको उमेर, नागरिक वयस्कता र सम्पत्तिको उमेर जतिसुकै परिभाषित गरेको भए पनि, राज्यहरूले अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले, खास गरी महासन्धिको धारा ३, ३७ र ४० को व्यवस्थाद्वारा प्रत्याभूत गरेका बालबालिकाका सबै अधिकारहरूबाट लाभान्वित पार्ने कुरा सुनिश्चित गर्नु पर्छ ।
- १४ देहायका बुँदामा खास ध्यान निर्दिष्ट गरिनु पर्छ :
- (क) विस्तृत बाल केन्द्रित न्याय प्रक्रिया हुनु पर्छ;
 - (ख) स्वतन्त्र विशेषज्ञ वा अन्य प्रकारको समूहले बाल न्यायसम्बन्धी विद्यमान तथा प्रस्तावित कानून र यसको बालबालिकामा पर्ने प्रभावको पुनरावलोकन गर्नु पर्छ;
 - (ग) फौजदारी दायित्वको कानूनी उमेरभन्दा तलको कुनै पनि बालबालिका फौजदारी अभियोजनको विषय हुनु हुँदैन ।
 - (घ) राज्यले फौजदारी कार्य गर्ने बालबालिका (बाल बिज्याईकर्ता) उपरको प्रारम्भिक अधिकार क्षेत्र भएका बाल अदालतको स्थापना गर्नु पर्छ र बालबालिकाका खासखास आवश्यकतालाई ध्यानमा राख्ने विशेष कार्यविधि तय गरिनु पर्छ । विकल्पका रूपमा, उपयुक्त भएसम्म नियमित अदालतले यस्तो कार्यविधिलाई समावेश गर्नु पर्छ । बाल अदालतबाहेकको अर्को अदालतमा बालबालिकालाई ल्याउनु पर्ने अवस्थाका लागि महासन्धिको धारा ३, ३७ र ४० बमोजिम बालबालिकाका अधिकार तथा संरक्षणको व्यवस्था गर्नका लागि आवश्यक भएअनुसार राष्ट्रिय विधायन तथा अन्य उपायहरूमा ध्यान दिनु पर्छ ।
- १५ विद्यमान कार्यविधिहरूको पुनरावलोकन गरिनु पर्छ र सम्भव भएसम्म कसुरको अभियोग लागेका युवा व्यक्तिहरूका लागि फौजदारी न्याय प्रणाली अवलम्बन गर्ने कुरा त्याग्नका लागि दिशान्तर वा परम्परागत फौजदारी न्याय प्रणालीको वैकल्पिक पहलको विकास गरिनु पर्छ । पुनःअपराध रोक्न र कसुरदार बालबालिकाको सामाजिक पुनर्स्थापना प्रवर्द्धन गर्नका लागि पुर्पक्षपूर्व, पूर्पक्ष र पुर्पक्षोत्तर सबै चरणमा विकल्प तथा शिक्षात्मक उपायहरूको बृहत्तर शृङ्खला राज्यभर उपलब्ध गराउनका लागि उपयुक्त पाइला चालिनु पर्छ । उपयुक्त हुनेसम्म, बालबालिका सामेल रहेका विवादहरूमा विशेषतः पीडित संलग्न हुने खालका मेलमिलाप र पुनर्स्थापकिय प्रक्रिया लगायत अनौपचारिक समाधानका संयन्त्रहरूको उपयोग गरिनु पर्छ । अवलम्बन गरिने विभिन्न उपायहरूमा कसुरदार बालबालिकाको भलाईको अनुकूल हुने हदसम्म परिवारलाई समावेश गराइनु पर्छ । राज्यहरूले त्यस्ता उपायहरू लागू गर्दा स्वच्छ पुर्पक्षको सम्मान र न्यूनतम हस्तक्षेपको सिद्धान्तप्रति विशेष

- आदर पुग्ने गरी वैकल्पिक उपायहरू महासन्धि, बाल न्यायमा संयुक्त राष्ट्र संघीय मापदण्ड र प्रतिमान, साथसाथै गैरहिरासतीय उपायसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय न्यूनतम मापदण्डको नियमावली (टोकियो नियमावली) जस्ता अपराध रोकथाम तथा फौजदारी न्यायका विद्यमान मापदण्ड र प्रतिमानहरूसँग सुसङ्गत हुने कुरा निश्चित पार्नु पर्छ ।
- १६ विशेष गरी, थुनामा परेको क्षेत्रबाटै हरेक बालबालिको यस्ता सहायताको पहुँच रहने अधिकारको व्यवहार मै सम्मान रहने कुरा सुनिश्चित गर्न चाहिएमा निःशुल्कै पाउने गरी कानूनी सहायता र दोभासे उत्थाको सेवा जस्ता अन्य सहयोग उपलब्ध गराउनका लागि निकाय र कार्यक्रम खडा गर्ने कुरामा प्राथमिकता दिनु पर्छ ।
- १७ सडकमा बस्नु पर्ने अवस्थाका बालबालिका, पारिवारिक वातावरणबाट वञ्चित बालबालिका, अपाङ्गताग्रस्त बालबालिका, अल्पसंख्यक, आप्रवासी र आदिवासी बालबालिका र अन्य जाखिममा रहेका समूहका बालबालिका जस्ता विशेष संरक्षणात्मक उपायको आवश्यकतामा रहेका बालबालिकाको समस्या निवारण गर्ने कुरा सुनिश्चित गर्न उचित कार्य सुनिश्चित गरिनु पर्छ ।
- १८ बन्द संस्थापनामा बालबालिकालाई राख्ने कुरा न्यून गरिनु पर्छ । बालबालिकाको त्यस्तो रखाई खालि महासन्धिको धारा ३७(ख) का प्रावधानअनुसार र अन्तिम उपायस्वरूप तथा थोरै समयावधिकालागि मात्र हुने गर्नु पर्छ । बाल न्याय र कल्याण प्रणालीमा शारीरिक सजाय पूर्ण निषेधित हुनु पर्छ ।
- १९ स्वतन्त्रताबाट वञ्चित बालबालिकाको संरक्षण गर्ने संयुक्त राष्ट्र संघीय नियमावली र महासन्धिको धारा ३७(घ) न्यायिक, प्रशासनिक वा अन्य सार्वजनिक अधिकारीको आदेशले बाहेक बालबालिकाले आफूखुसी बाहिरिन नपाउने जुनसुकै सार्वजनिक वा निजी दुवै बन्दोवस्तमा लागू हुन्छ ।
- २० थुनिएको बालबालिका र निजका परिवार तथा समुदायबीचको सम्पर्क कायम राख्नका लागि र निजको सामाजिक पुनःसम्मिलनलाई सहज बनाउनका लागि, बालबालिकाको सर्वोत्तम हितले अन्यथा निर्देश नगरेसम्म यस्ता बालबालिकाका नातेदार तथा बालबालिकाउपर बैधानिक सरोकार रहेका व्यक्तिको बालबालिकाको स्वतन्त्रता वञ्चित गरिएको संस्थापनासम्मको सजिलो पहुँच सुनिश्चित पार्ने कुरा महत्वपूर्ण हुन आउँछ ।
- २१ आवश्यक भए, हिरासतीय सुविधाको अवस्थामा सम्बन्धी नियमित अनुगमन र प्रतिवेदन गर्ने स्वतन्त्र अङ्गको स्थापना गरिनु पर्छ । अनुगमन विशेष गरी स्वतन्त्रताबाट वञ्चित बालबालिकाको संरक्षण गर्ने संयुक्त राष्ट्र संघीय नियमावली जस्ता बाल न्यायका संयुक्त राष्ट्र संघीय मापदण्ड र प्रतिमानको ढाँचाभित्रबाट हुनु पर्छ । राज्यहरूले बालबालिकालाई अनुगमनकारी अङ्गसँग स्वतन्त्रतापूर्वक र गोप्यतासाथ कुराकानी गर्न दिनु पर्छ ।
- २२ राज्यहरूले उपयुक्त भएसम्म, सम्बन्धित मानवीय, मानव अधिकार तथा अन्य संगठनहरूबाट हुने हिरासतीय सुविधामा पहुँचको अनुराधलाई सकारात्मक रूपले विचार गर्नु पर्छ ।

- २३ फौजदारी न्याय प्रणालीमा रहेका बालबालिकाका सम्बन्धमा स्वतन्त्रताबाट वञ्चित बालबालिकामा प्रभाव पार्ने विशेष गरी अनुचित ग्रहणगराइ र लम्बेतान बिलम्ब लगायतका प्रणालीगत सवालमा अन्तरसरकारी र गैरसरकारी संघसंस्था तथा अन्य इच्छुक पक्षहरूले उठान गरेका सरोकारहरूमा उचित ध्यान दिनु पर्छ ।
- २४ फौजदारी न्याय प्रणालीका बालबालिकासँग सम्पर्कमा रहेका वा अभिभारा लिएका सबै व्यक्तिहरूले तालिमको एकीकृत अङ्गका रूपमा मानव अधिकार, महासन्धि र बाल न्यायका अन्य संयुक्त राष्ट्र संघीय मापदण्ड र प्रतिमानहरूका सिद्धान्त तथा प्रावधानबारे शिक्षा र प्रशिक्षण पाउनु पर्छ । यस्ता व्यक्तिहरूमा स्वतन्त्रताबाट वञ्चित बालबालिका रहने संस्थापनासँग सम्बद्ध रहने प्रहरी र अन्य कानून कार्यान्वयन कर्मचारी, न्यायाधीश, न्यायायुक्त, अभियोक्ता, कानून व्यवसायी र प्रशासक, कारागार अधिकारी र अन्य व्यवसायी र बाल न्यायसँग सरोकार रहेका स्वास्थ्य कर्मचारी, सामाजिक कार्यकर्ता, शान्ति कायमकर्ता र अन्य व्यवसायी समेटिन्छन् ।
- २५ विद्यमान अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डलाई ध्यानमा राख्दै, बालबालिकाका मौलिक अधिकार र स्वतन्त्रताको मनसायपूर्ण हनन गरेको अधिकारीविरुद्ध लाग्ने आरोपहरूको शीघ्र, पूर्ण र निष्पक्ष अनुसन्धान सुनिश्चित पार्नका लागि राज्यहरूले संयन्त्रको स्थापना गर्नु पर्छ । अनि, त्यसमा जिम्मेवार देखिएकालाई उचित रूपले सजायको भागीदार बनाइने कुरा पनि राज्यहरूले निश्चित पार्नु पर्छ ।

ग. अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा अपनाइनु पर्ने उपायहरू

- २६ बाल न्यायलाई संयुक्त राष्ट्र संघीय ढाँचाभित्रका प्रणालीगत कार्य लगायत अन्तर्राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र राष्ट्रिय रूपमा उचित ध्यान दिनु पर्छ ।
- २७ यस क्षेत्रका सबै निकायहरू, खास गरी सचिवालयको अपराध निवारण तथा फौजदारी न्याय महाशाखा, मानव अधिकार उच्च आयुक्तको कार्यालय/मानव अधिकार केन्द्र, शरणार्थीसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय उच्चायुक्तको कार्यालय, संयुक्त राष्ट्र संघीय बालकोष, अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन, संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम, संयुक्त राष्ट्र संघीय शैक्षिक, वैज्ञानिक तथा सांस्कृतिक संगठन, र विश्व स्वास्थ्य संगठनका बिचमा घनिष्ठ सरसहयोग आदानप्रदानको तीव्र आवश्यकता छ । यस अतिरिक्त, विश्व बैंक साथसाथै अन्य अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय वित्तीय संस्था, गैरसरकारी तथा प्राज्ञिक संस्थाहरूलाई बाल न्यायका क्षेत्रमा सल्लाहकारी सेवा र प्राविधिक सहायताका लागि आह्वान गरिन्छ । अतः यस्ता सरसहयोग, विशेषतः शोध अनुसन्धान, सूचनाको प्रवाहको बिस्तार, तालिम, महासन्धिको कार्यान्वयनको अनुगमन तथा विद्यमान मापदण्डको प्रचलन साथसाथै बाल न्यायसम्बन्धी विद्यमान अन्तर्राष्ट्रिय सञ्जालको सदुपयोग गर्ने जस्ता प्राविधिक सल्लाह र सहयोग कार्यक्रमका व्यवस्थाका हकमा सुदृढ बनाइनु पर्छ ।
- २८ बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धिको प्रभावकारी कार्यान्वयन साथसाथै प्राविधिक सरसहयोग तथा सल्लाहकारी सेवामार्फत अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूको प्रचलनका कार्यक्रमहरूलाई थुनामा बालबालिकाको मानव अधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन, कानूनको शासनको सुदृढीकरण र बाल

न्याय प्रणालीको प्रशासनिक सुधारसँग सम्बन्धित देहायका पक्षहरूमा विशेष ध्यान दिंदै सुनिश्चित गरिनु पर्छ :

- (क) कानूनी सुधारमा सहयोग;
 - (ख) राष्ट्रिय क्षमता तथा पूर्वाधारको सुदृढीकरण;
 - (ग) प्रहरी तथा अन्य कानून कार्यान्वयन अधिकारी, न्यायाधीश, न्यायायुक्त, अभियोक्ता, कानून व्यवसायी, प्रशासक, कारागार अधिकारी र बालबालिकालाई स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गरी राखिने संस्थापनाका अन्य व्यवसायी, स्वास्थ्य कर्मचारी, सामाजिक कार्यकर्ता, शान्ति कायमकर्ता र बाल न्यायसँग सरोकार राख्ने अन्य पेशा व्यवसायीहरूका लागि तालिम कार्यक्रम;
 - (घ) प्रशिक्षण सामग्रीको तयारी;
 - (ङ) बाल न्यायमा आफ्ना अधिकारका बारेमा बालबालिकालाई सुसूचित गर्नका लागि सूचना तथा शिक्षा सामग्रीको तयारी;
 - (च) सूचना तथा व्यवस्थापन प्रणालीको विकासमा सहायता ।
२९. शान्ति निर्माण तथा द्वन्द्वोत्तर वा अन्य आपत्कालीन अवस्थाका पीडित तथा पीडकका रूपमा बालबालिका समस्या लगायत शान्ति कायम गर्न सञ्चालित अवस्थामा बालबालिकाको अधिकारको संरक्षणलाई दृष्टिगत गरी सचिवालयका अपराध रोकथाम तथा फौजदारी न्याय महाशाखा र शान्ति कायम सञ्चालन विभागबीच घनिष्ट सरसहयोग आदानप्रदान कायम राखिनु पर्छ ।

घ. प्राविधिक सल्लाह तथा सहायता परियोजनाहरूको कार्यान्वयनका लागि संयन्त्र

३०. महासन्धिको धारा ४३, ४४ र ४५ बमोजिम बाल अधिकार समितिले महासन्धिको कार्यान्वयनसम्बन्धी राज्य पक्षका प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्दछ । धारा ४४ अनुसार महासन्धिअन्तर्गतका दायित्वहरूको परिपूर्तिको मात्रालाई असर पार्ने कुनै तत्व वा कठिनाई भएमा यी प्रतिवेदनहरूले औँल्याउनु पर्छ ।
३१. महासन्धिका राज्य पक्षहरूलाई आफ्ना प्रारम्भिक तथा आवधिक प्रतिवेदनहरूमा महासन्धिका प्रावधानहरूको कार्यान्वयनसम्बन्धी विस्तृत सूचना, सूचनावली (डाटा) र सूचकहरू साथसाथै बाल न्यायका संयुक्त राष्ट्र संघीय मापदण्ड र प्रतिमानहरूको प्रयोग तथा प्रचलनबारे जानकारी उपलब्ध गराउन आह्वान गरिएको छ ।
३२. महासन्धिअन्तर्गतका आफ्नो दायित्व पूरा गर्ने क्रममा राज्य पक्षहरूबाट भएका प्रगतिको जाँच प्रक्रियाको नतिजास्वरूप, समितिले महासन्धिसँगको पूर्ण तालमेल सुनिश्चित गर्नका लागि महासन्धिको धारा ४५(घ) अनुसार राज्य पक्षलाई सुझाव र आमसिफारिस गर्न सक्छ । महासन्धिको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई बढाउन र बाल न्यायका क्षेत्रमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगलाई प्रोत्साहित गर्नका लागि समितिले, उपयुक्त देखेसम्म, सल्लाहकारी सेवा र प्राविधिक सहायताको अनुरोध रहेका वा सोको आवश्यकता औँल्याइएका राज्य पक्षका कुनै पनि प्रतिवेदनलाई, त्यस्तो अनुरोध वा ईशारामा महासन्धिको धारा ४५(ख) अनुसार समितिका कुनै कथन र सुझाव भए सोसहित विशिष्टीकृत निकाय, संयुक्त राष्ट्र संघीय बालकोष र अन्य सक्षम अङ्गसमक्ष पठाउन सक्छ ।

- ३३ यसै गरी, राज्य पक्षको प्रतिवेदन र समितिको समीक्षा प्रक्रियाले, संयुक्त राष्ट्र संधीय प्राविधिक सल्लाह तथा सहायता कार्यक्रम वा ती विशिष्टीकृत निकायको सहायतामार्फत बाल न्यायको क्षेत्रमा सुधारको सुरुआत गर्न आवश्यक भएको कुनै कुरा खुलासा गरेमा राज्य पक्षले अपराध रोकथाम तथा फौजदारी न्याय महाशाखा, मानव अधिकार केन्द्र तथा संयुक्त राष्ट्र संधीय बालकोषको सहायता लगायत यस्तो सहायताको अनुरोध गर्न सक्छ ।
- ३४ यस्ता अनुरोधहरूको प्रत्युक्तिमा पर्याप्त सहायता उपलब्ध गराउनका लागि महासचिवले बार्षिक एक पटक आह्वान गर्ने गरी बाल न्यायमा प्राविधिक सल्लाह र सहायतासम्बन्धी समन्वय मण्डलको स्थापना गरिनु पर्छ । समन्वय मण्डलमा महाशाखा, मानव अधिकार उच्च आयुक्तको कार्यालय/मानव अधिकार केन्द्र, संयुक्त राष्ट्र संधीय बालकोष, संयुक्त राष्ट्र संधीय विकास कार्यक्रम, बाल अधिकार समिति, संयुक्त राष्ट्र संधीय अपराधरोकथाम तथा फौजदारी न्याय कार्यक्रम सञ्जालमा रहेका संस्थापना र अन्य सान्दर्भिक संयुक्त राष्ट्र संधीय निकायका साथसाथै अनुच्छेद ३९ बमोजिम प्राविधिक सल्लाह र सहायताको व्यवस्थामा संलग्न बाल न्यायसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सञ्जाल र अन्य इच्छुक अन्तरसरकारी, क्षेत्रीय तथा गैरसरकारी संघसंस्था तथा प्राज्ञिक संस्थाहरूका प्रतिनिधिहरू रहनु पर्छ ।
- ३५ समन्वय मण्डलको प्रथम बैठक अगावै बाल न्यायको क्षेत्रमा थप अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगलाई कसरी सक्रिय गराउने कुरालाई सम्बोधन गर्ने सवालहरूका लागि रणनीति विस्तार गरिनु पर्छ । समन्वय मण्डलले अग्रगामी कारवाहीका प्रभावकारी प्रस्तावको थप रणनीतिक पद्धतितर्फ डोर्‍याउने साभ्ना समस्याको पहिचान, असल अभ्यासका उदाहरणहरूको संग्रह र आवश्यकताको पहिचान तथा हिस्सेदारी गरिएका अनुभव र आवश्यकताहरूको विश्लेषणलाई सहजीकरण पनि गर्नु पर्दछ । यस्तो संग्रहले त्यस्तो सहायताको अनुरोध गर्ने सरकार साथसाथै सर्वाधिक प्रभावकारी तथा समस्या केन्द्रित कारवाही सुनिश्चित गर्ने मुलुकी परियोजनाका विभिन्न खण्डहरूको कार्यान्वयनका लागि क्षमता र सक्षम रहेका सबै अन्य साभ्नेदारहरूसँगको सुरुआती सम्भौता लगायत बाल न्यायमा सघन सल्लाहकारी सेवा तथा प्राविधिक सहायताको बाटो खोल्दछ । यस्तो संग्रह संलग्न सबै पक्षहरूको घनिष्ठ सरसहयोगमा निरन्तर विकास गरिनु पर्छ । यसले दिशान्तर कार्यक्रमहरूको सम्भाव्य थालनी र बाल न्याय प्रशासन सुधार, जमानती गृह (रिमान्ड होम) र पुर्पक्षपूर्वको थुनाको प्रयोग घटाउने, स्वतन्त्रताबाट वञ्चित बालबालिकाउपरको व्यवहार सुधार र पुनःसम्मिलन र पुनरुद्धारका प्रभावकारी कार्यक्रम सिर्जना गर्ने उपायहरूलाई ध्यानमा राख्नेछ ।
- ३६ बाल बिज्याईको रोकथामका लागि संयुक्त राष्ट्र संधीय मार्गदर्शन (रियाद मार्गदर्शन) ले आह्वान गरेअनुसार बिस्तृत रोकथामकारी योजनाहरूको तर्जुमामा जोड दिइनु पर्छ । परियोजनाहरू खास गरी परिवार, समुदाय, सङ्गती समूह (पियर ग्रुप), विद्यालय, व्यावसायिक तालिम र कामको दुनियाँमार्फत सबै बालबालिका र कलिला व्यक्तिहरूको सामाजिकीकरण र सम्मिलन गर्ने रणनीतिमा केन्द्रित हुनु पर्छ । यी परियोजनाहरूले सडकमा काम गर्ने वा रहने बालबालिका वा पारिवारिक वातावरणबाट स्थायी रूपले वञ्चित भएका बालबालिका, अपाङ्गता भएका बालबालिका, अल्पसंख्यक, आप्रवासी

तथा आदिवासी समुदायका बालबालिका र अन्य जोखिममा रहेका समूहका बालबालिका जस्ता विशेष संरक्षणका उपायको आवश्यकतामा रहेका बालबालिकाप्रति खास ध्यान दिनु पर्छ । खास गरी, सम्भव भएसम्म बढी मात्रामा यी बालबालिकाको संस्थापनामा राख्ने कुरा तोकिनु पर्छ । यी बालबालिकामा आपराधीकरणको जोखिमलाई सीमित पार्नका लागि सामाजिक संरक्षणको विकास गरिनु पर्छ ।

- ३७ रणनीतिले महासन्धिको राज्य पक्षहरूलाई उपयुक्त भएसम्म, संलग्न कर्मचारी तथा अन्य विभिन्न संगठन र एजेन्सीहरूद्वारा दीर्घकालीन प्राविधिक सहायता परियोजनाहरू तयार गर्ने गरी संयुक्त नियोगका आधारमा अन्तर्राष्ट्रिय सल्लाहकारी सेवा तथा प्राविधिक सहायताको सञ्चालनका लागि समन्वित प्रक्रिया पनि खडा गर्नेछ ।
- ३८ सल्लाहकारी सेवा तथा प्राविधिक सहायता कार्यक्रमको सञ्चालनमा मुलुक स्तरमा महत्वपूर्ण कर्ताहरू संयुक्त राष्ट्र संघीय आवासीय संयोजकहरू हुन् र साथसाथै मानव अधिकार उच्च आयुक्तको कार्यालय/मानव अधिकार केन्द्र, संयुक्त राष्ट्र संघीय बालकोष, संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रमले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्नु पर्छ । संयुक्त राष्ट्र संघीय मुलुकगत रणनीतिक टिपोटमार्फत मुलुक भित्रको योजना र कार्यक्रममा बाल न्यायको एकीकरणको महत्वपूर्ण प्रकृतिलाई जोड दिइएको छ ।
- ३९ समन्वय मण्डल महासन्धिको पालनामा सुधार ल्याउनका लागि क्षेत्रीय तथा मुलुक तहमा परियोजना दुवैका समन्वय संयन्त्रका लागि श्रोतसाधनको परिचालन गरिने पर्छ । सो उद्देश्य (माथिका अनुच्छेद ३४ देखि ३८ सम्म हेर्नुहोस्) का लागि श्रोतसाधन या त नियमित बजेटबाट वा गैरबजेटिय श्रोतबाट आउँछ । खासखास परियोजनाका लागि अधिकांश श्रोतसाधन बाह्य श्रोतबाट परिचालन गरिनु पर्छ ।
- ४० समन्वय मण्डलले यस क्षेत्रमा श्रोत परिचालनको समन्वित पद्धतिलाई प्रोत्साहित गर्न र त्यसको बाहकको काम गर्न चाहन सक्नेछ । यस्तो श्रोतसाधन परिचालन यस क्षेत्रको भूमण्डलीय कार्यक्रमलाई टेवा दिने गरी तर्जुमा गरिएको कार्यक्रमको कागजातमा रहेको साभ्भा रणनीतिको आधारमा हुनु पर्छ । सबै इच्छुक संयुक्त राष्ट्र संघीय निकाय र एजेन्सीहरूका साथसाथै यस क्षेत्रमा प्राविधिक सरसहयोग सेवा सञ्चालनको क्षमता प्रदर्शन गरेका गैरसरकारी संघसंस्थालाई यस्तो प्रक्रियामा सहभागी हुन आमन्त्रण गरिनु पर्छ ।

५. मुलुकगत परियोजनाहरूको कार्यान्वयनका लागि थप विचारविमर्श

- ४१ बाल बिज्याईको रोकथाम तथा बाल न्यायको सुस्पष्ट सिद्धान्तहरू मध्ये ल्याउनु पर्ने दीर्घकालीन परिवर्तन खालि लक्षणहरूको मात्र उपचार गर्ने नभएर जरिया कारणहरू कै सम्बोधन गर्ने भन्ने हो । उदाहरणका लागि, अनुसन्धान, अभियोजन, न्यायालय र थुना प्रणालीका साङ्गठानिक र व्यवस्थापकीय संरचनाका सबै तहमा विस्तृत पद्धति अपनाएर मात्र बालबालिका थुनछेकको अधिक प्रयोगलाई सम्हाल्न सकिन्छ । यसका लागि, अन्य कुराको साथसाथै, प्रहरी, अभियोक्ता,

न्यायाधीश, न्यायायुक्त, स्थानीय समुदायका प्राधिकारी, प्रशासन प्राधिकारी र थुना केन्द्रका सान्दर्भिक प्राधिकारीसँग र आपसमा सञ्चार आवश्यक हुन्छ । यस अतिरिक्त यसलाई एक आपसमा निकट भएर सरसहयोग आदानप्रदान गर्ने इच्छा र क्षमता चाहिन्छ ।

- ४२ बालबालिकाका व्यवहारलाई सम्हाल्नका लागि फौजदारी न्यायका उपायमा अधिनिर्भरता (ओभररिलाएन्स) रोक्नका लागि उपयुक्त भएसम्म न्याय प्रणालीबाट बालबालिकालाई दिशान्तर गराउन सक्ने सामाजिक सहायतालाई सुदृढ बनाउनमा साथसाथै गैरहिरासतीय उपाय र पुनःसम्मिलनको प्रचलनलाई सुधार गर्नमा लक्षित कार्यक्रमहरूको स्थापना र लागू गर्ने कुराको प्रयत्न गरिनु पर्छ । यस्ता कार्यक्रमहरू स्थापना तथा लागू गर्नका लागि बाल न्याय क्षेत्र, कानून कार्यान्वयनको जिम्मा रहेका विभिन्न सेवा, सामाजिक कल्याण र शिक्षा क्षेत्रकाबीचमा घनिष्ठ सरसहयोग सम्बन्ध बृद्धि गर्नु आवश्यक छ ।

इ. पीडित तथा साक्षी बालबालिकासंग सरोकार राख्ने योजना

- ४३ अपराध तथा अख्तियारको दुरुपयोग पीडितका लागि न्यायको आधारभूत सिद्धान्तको घोषणापत्रबमोजिम राज्यहरूले पीडित तथा साक्षी बालबालिकालाई न्याय र स्वच्छ व्यवहार, प्रतिभरण, क्षतिपूर्ति र सामाजिक सहायताको उचित पहुँच उपलब्ध गराउने कुरा सुनिश्चित पार्ने काम गर्नु पर्छ । लागू हुने भए र त्यसो गर्दा बालबालिकाको सर्वोत्तम हित नहुने भएमा न्याय प्रणाली बाहिर क्षतिपूर्तिको माध्यमबाट दण्डसजायसम्बन्धी मामिला सल्टाउने कुरा रोक्नु पर्छ ।
- ४४ प्रहरी, कानून व्यवसायी, न्यायपालिका र अन्य अदालतका कर्मचारीले बालबालिका पीडित हुने मामिला सम्हाल्ने विषयको तालीम पाउनु पर्छ । राज्यहरूले हालसम्म त्यसो गरी सकेको नभए बालबालिकाविरुद्धका कसुर संलग्न भएको मुद्दाहरू हेर्ने विशिष्टीकृत कार्यालय र एकाई स्थापना गर्न विचार गर्नु पर्छ । राज्यहरूले उपयुक्त भएअनुसार, बालबालिका पीडित रहेको मुद्दाको उचित व्यवस्थापनका लागि अभ्याससंहिता स्थापना गर्नु पर्छ ।
- ४५ पीडित बालबालिकालाई ममतासाथ र उनीहरूको मर्यादाको सम्मानका साथ व्यवहार गरिनु पर्छ । न्यायको संयन्त्रमा पहुँच योग्य र राष्ट्रिय कानूनले व्यवस्था गरेअनुसार बेहोरेको क्षतिको लागि अबिलम्ब पुनरुद्धार पाउने कुराका उनीहरू हकदार छन् ।
- ४६ पीडित बालबालिकालाई वकालत, संरक्षण, आर्थिक सहायता, विमर्श सेवा, स्वास्थ्य तथा सामाजिक सेवा, सामाजिक पुनःसम्मिलन र शारीरिक तथा मनोवैज्ञानिक पुनरुत्थान सेवा जस्ता उनीहरूका आवश्यकता पूरा गर्ने कुराको सहायताको पहुँच हुनु पर्छ । अक्षमिकृत वा अपाङ्गता भएका वा विरामी बालबालिकालाई विशेष सहायता दिइनु पर्छ । संस्थापनाकरणमाभन्दा परिवार तथा समुदायमा आधारित पुनर्स्थापनामा जोड दिइनु पर्छ ।
- ४७ पीडित बालबालिकालाई तुरुन्तै पाउने, स्वच्छ र पहुँचयोग्य औपचारिक तथा अनौपचारिक कार्यविधिमाफर्त पुनरुद्धार पाउनका लागि सवल पार्न आवश्यक भएअनुसार न्यायिक तथा

- प्रशासनिक संयन्त्रको स्थापना र सुदृढीकरण गरिनु पर्छ । पीडित बालबालिका र उनीहरूका कानूनी प्रतिनिधिलाई त्यसैअनुरूप सुसूचित गरिनु पर्छ ।
- ४८ खास गरी, बलात्कार, यौन दुर्व्यवहार, गैरकानूनी तथा जथाभावी स्वतन्त्रताको वञ्चिती, बेरीतको थुना र न्यायको अपयोजन (मिस क्यारिज अफ जस्टिस) लगायत यातना र अन्य क्रूर, अमानवीय तथा अपमानजनक व्यवहार वा सजाय जस्ता मानव अधिकारको उल्लंघनबाट पीडित सबै बालबालिकालाई स्वच्छ र पर्याप्त क्षतिपूर्तिको पहुँच दिइनु पर्छ । उपयुक्त अदालत वा न्यायाधिकरणमा कारवाही चलाउनका लागि आवश्यक कानूनी प्रतिनिधित्वका साथसाथै आवश्यक भए, बालबालिकाको रैथाने भाषामा उल्था उपलब्ध हुनु पर्छ ।
- ४९ साक्षी बालबालिकालाई न्यायिक तथा प्रशासनिक प्रक्रियामा सहायता आवश्यक पर्छ । बालबालिकाका अधिकारहरू पूर्णतः संरक्षित रहने कुरा निश्चित पार्नका लागि राज्यहरूले आवश्यकताअनुसार अपराध र अपराधको प्रमाण तथा कार्यविधि कानूनमा साक्षी रूपमा बालबालिकाको अवस्थालाई समीक्षा, मूल्याङ्कन र सुधार गर्नु पर्छ । विभिन्न कानून परम्परा, प्रचलन र कानूनी ढाँचाअनुसार सम्भव भएसम्म अनुसन्धान, अभियोजन र पुर्पक्षको प्रक्रियामा पीडित बालबालिका र कसुरदारबीचको प्रत्यक्ष सम्पर्क हुने कुरालाई बर्जित गर्नु पर्छ । बालबालिकाको गोप्यतालाई संरक्षण गर्न आवश्यक हुने अवस्थामा सञ्चार माध्यममा पीडित बालबालिकाको पहिचान निषेध गरिनु पर्छ । यस्तो निषेध राज्य पक्षको मौलिक कानूनी सिद्धान्त कै विपरीत हुने भएमा यस्तो पहिचानलाई निरुत्साहित गरिनु पर्छ ।
- ५० राज्यहरूले आवश्यक भएमा अन्य कुराका साथसाथै बालबालिकाको बयानको श्रव्यदृश्य अङ्कन गर्ने र त्यस्तो श्रव्यदृश्य बयानलाई प्रमाणको आधिकारिक भागका रूपमा अदालतमा पेश गर्न अनुमति दिनका लागि राज्यका दण्डसजाय कार्यविधि संहिताको संशोधनमा बिचार गर्नु पर्छ । खास गरी, प्रहरी, अभियोक्ता, न्यायाधीश, न्यायायुक्तहरूले उदाहरणका लागि, प्रहरी कारवाही र साक्षी बालबालिकाको अन्तरवार्ता लगायतमा बढी बालमैत्री अभ्यास लागू गर्नु पर्छ ।
- ५१ न्यायिक र प्रशासनिक प्रक्रियाको पीडित तथा साक्षी बालबालिकाका आवश्यकताप्रतिको प्रत्युक्तिदायिता (रेस्पान्सिभनेस) लाई:
- (क) विशेषतः गम्भीर अपराध सामेल रहेकामा मुद्दामा पीडित बालबालिकाको भूमिका र मुद्दाको क्षेत्र, समय तथा कारवाहीको प्रक्रिया र निष्पत्तीका बारेमा जानकारी गराएर;
 - (ख) बयान गर्नु अगावै फौजदारी न्याय प्रक्रियामा बालबालिकालाई घुलमिल गराउनका लागि साक्षी बालबालिका तयारी कार्यक्रमको विकासलाई प्रोत्साहित गरेर । पीडित बालबालिका र साक्षी बालबालिकालाई उपयुक्त सहायता पूरै कानूनी प्रक्रियाभर नै दिनु पर्छ;
 - (ग) अभियुक्तप्रति पूर्वाग्रह नराखी र सान्दर्भिक राष्ट्रिय फौजदारी न्याय प्रणालीबमोजिम, उनीहरूका व्यक्तिगत हितहरू प्रभावित हुने कुरामा कारवाही प्रक्रियाका उपयुक्त चरणहरूमा पीडित बालबालिकाका दृष्टिकोण र सरोकारहरू प्रस्तुत गर्न दिइने र बिचार गरिने गरेर;
 - (घ) फौजदारी न्याय प्रक्रियामा विलम्ब न्यूनीकरण गर्ने उपाय अबलम्बन गरेर, पीडित

बालबालिका र साक्षी बालबालिकाको गोप्यताको संरक्षण गरेर, र आवश्यक परेका ठाउँमा धाकधम्की र प्रतिशोधबाट बचाउ निश्चित गरेर सहज बनाइनु पर्छ ।

५२ गैरकानूनी रूपले विस्थापन गरिएका वा गलत तरिकाले सिमाना वारपार राखिएका बालबालिकालाई आमनियमस्वरूप उनीहरूको उत्पत्तिको मुलुकमा फर्काइनु पर्छ । उनीहरूको फिर्ती थाती रहेका अवस्थामा उनीहरूको सुरक्षाप्रति उचित ध्यान दिनु पर्छ र उनीहरूलाई मानवीय व्यवहार गरिनु पर्छ र आवश्यक सहायता दिइनु पर्छ । बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धिसँगको सञ्जति सुनिश्चित पार्नका लागि बालबालिकाहरूलाई विनाविलम्ब फिर्ता गरिनु पर्छ । अन्तर्राष्ट्रिय बाल अपहरणको गैरसैनिक पक्षसम्बन्धी हेग महासन्धि, १९८० वा निजी अन्तर्राष्ट्रिय कानून, बाबुआमाको उत्तरदायित्वको कार्यान्वयन र सरसहयोग आदानप्रदान तथा बालबालिकाको संरक्षणका उपायहरू, क्षेत्राधिकारसम्बन्धी महासन्धि, लागू हुने कानून तथा पहिचानसम्बन्धी हेग सम्मेलनबाट पारित अन्तरदेशीय धर्मसन्तान ग्रहणका सिलसिलामा बालबालिकाको संरक्षण तथा सरसहयोग आदानप्रदानसम्बन्धी हेग महासन्धि, १९९३ मा रहेका प्रावधानहरू बालबालिकाको फिर्तीमा तुरुन्तै अवलम्बन गरिनु पर्छ । बालबालिका फर्केपछि उत्पत्तिको मुलुकले बालबालिकालाई मानव अधिकारका अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्तअनुसार आदरपूर्वक व्यवहार गर्नु पर्छ, र परिवारमा आधारित पुनर्स्थापनाका पर्याप्त उपायहरू उपलब्ध गराउनु पर्छ ।

५३ मानव अधिकार उच्च आयुक्तको कार्यालय/मानव अधिकार केन्द्र, संयुक्त राष्ट्र संघीय बालकोष, संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम, संयुक्त राष्ट्र संघीय शैक्षिक, वैज्ञानिक तथा साँस्कृतिक संगठन, विश्व बैंक साथसाथै अन्य अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय वित्तीय संस्था, गैरसरकारी तथा प्राज्ञिक संस्थाहरू लगायत संयुक्त राष्ट्र संघीय अपराध निवारण तथा फौजदारी न्याय कार्यक्रमले सदस्य राज्य पक्षहरूको अनुरोधअनुसार संयुक्त राष्ट्र संघीय बजेट वा गैरबजेटिय श्रोतको समग्र विनियोजनमा प्रहरी, अभियोक्ता, न्यायाधीश, न्यायायुक्त लगायत कानून कार्यान्वयन र अन्य न्याय क्षेत्रका जनशक्तिका लागि बहुविषयक तालिम, शिक्षा र सूचनामूलक क्रियाकलापको विकास गर्नका लागि सहयोग गर्नु पर्छ ।